

УДК 910.4:821.161.2-992-32.09“193”С.Яблонська:7.049

ГЕООБРАЗНИЙ СВІТ МАНДРІВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СОФІЇ ЯБЛОНСЬКОЇ: СУЧАСНА ВІЗІЯ

Мирослава Влах

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79007, Львів, Україна,
e-mail: mVlakh@ukr.net*

Проаналізовано значення мандрівної літератури, виконаної в жанрі belles non-fiction, для формування географічних образів (геообразів) країн і народів. У цьому аспекті використано мандрівну прозу української письменниці, кінооператорки, фотографині Софії Яблонської (1907–1971).

На прикладі мандрівних новел “Чар Марока” (1932), “З країни рижу та опію” (1936), “Далекі обрії” (1939) виділено генетичні типи сенсорних вербальних геообразів, зокрема, візуальні, аудіальні, кінестетичні (на основі відчуття запаху – одоричні, дотику – тактильні). Зазначено про мистецьку синкретичність геообразотворення С. Яблонської (вербальні образи органічно доповнюють фото- і кінокадри, рисунки).

Розкрито просторовість мислення авторки, яке сягає від конкретних місць до океанічних і небесних безмеж. Зміст мандрівної літератури С. Яблонської, яка, по суті, є автобіографією авторки, розкрито за допомогою мегаметафори дому – глобальний світ для неї – рідний дім.

Виявлено природо- та антропоцентристські паралелі літературних текстів С. Яблонської у створенні геообразів, виокремлено акцентуацію авторки на чуттєписі природних особливостей відображуваних країн (рефлексія Сонця, морських просторів і приморських узбереж, гірських районів Китаю, вулканів Малайзії тощо). Виділено реалізм вербальних геообразів, що поміщені в конкретні просторові координати, для яких характерні повнота, різноманітність, схоплення сутнісних ознак відображуваних явищ. Розкрито талант мисткині, яка в одиничному могла бачити загальне.

Наголошено на поєднанні описового і раціонального підходів (порівняльний, причинно-наслідковий методи) у створенні культурницьких образів міст, народів. Зазначено про увагу авторки до негативних наслідків впливу європейської колонізації на автохтонну культуру, менталітет поневолених народів, пропагування ідеї їхнього звільнення в майбутньому.

Зроблено висновок про органічне поєднання в особі С. Яблонської української і західноєвропейської цивілізації, збагачення нею європейської культури ідеями відкритості й толерантності.

Створені письменницею геообрази екзотичних країн проаналізовані в контексті сучасних гуманістичної філософії мандрівництва, концепції естетизму, природно-етичної концепції щастя, концепції енвайронментального бігейвіоризму.

Ключові слова: мандрівна література, геообраз, геовізуал, геоавдіал, геокінестет.

Порушену в дослідженні проблему значення мандрівної літератури для формування геообразів окремих країн і народів потрібно розглядати у філософському контексті пізнання людиною Світу. Її знання формуються на основі відчуттів та сприйняття довілля. Еволюція просторового пізнання й еволюція наукового знання є взаємопов'язаними

процесами. Історично першою формою пізнання простору було мандрівництво, а його рушієм – цікавість до незнаного. Значення мандрівництва в освоєнні простору не зменшується впродовж історичного розвитку. Писемні пам'ятки мандрів є своєрідним геопросторовим образом кожної історичної епохи. Пізнати цей образ, зробити його засобом для вдосконалення дійсності – важлива місія мандрівної літератури. До виконання цієї місії долучилася й українська мандрівниця, пасіонарна особистість Софія Яблонська.

Питаннями теорії мандрівної літератури (значення, жанрова трансформація, композиція, акценти тексту, принципи описів, художні прийоми тощо) займаються фахові літературознавці [1, 13, 14]. Вплив мандрівної літератури на формування географічних, зокрема історико-географічних, образів країн і народів в українськомовних публікаціях не висвітлено.

Мета дослідження полягає в геообразній рефлексії літературних творів С. Яблонської як засобу пізнання зображуваного світу. Геообрази в літературних творах ми трактуємо як вербальні форми сприйняття й осмислення довкілля в єдності його природних і соціальних характеристик.

Мандрівна література є важливим джерелом геообразотворення. За типом художньої організації вона може бути прозовою (англ. *travel prose*) чи поетичною (англ. *travel poetry*). У мандрівній прозі описують подорожі в чужі, малознані країни, зокрема, спостереження, почуття, враження мандрівника, його пригоди. Поняття “мандрівна література” вживають на позначення групи жанрів: документального, науково-документального, науково-популярного (*non-fiction*), художньо-документального, художньо-науково-популярного (*belles non-fiction*), художнього (*fiction, belle lettre*), науково-фантастичного (*science fiction*). Головними ознаками мандрівної літератури є фрагментарність (калейдоскопічність), описовість/репортажність, гнучкість сюжетно-композиційної структури, концептуальність, в основі яких є динамічні процеси відображення простору і передавання подорожніх вражень [13].

Українська мандрівна література має традиції, започатковані ще в давньоруський час. Автором першого паломницького твору на Русі “Житіє и хоженіє Данила, Руської землі ігумена” був Данило Мних (початок XII ст.) [4]. Українська мандрівна література останніми роками поповнилася перевиданнями історико-країнознавчих праць, серед яких назовемо “Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік” В. Григоровича-Барського (2000) [3], “Мандри Василя Григоровича-Барського на Святу Гору Афон” (2018) [7], “Подорож у східні краї” В. де Рубрука (2018) [15]. Як зразки паломницької літератури, вони теоцентричні, висвітлюють церковно-богословські питання на фоні тогочасного суспільного життя. Водночас це праці історико-країнознавчого змісту.

Ліпші традиції української паломницької літератури, що полягали в комплексному сприйнятті природного і соціального довкілля, продовжуються й нині. Прикладом можуть слугувати подорожні нотатки та роздуми паломника Б. Панкевича “Подорож на Афон” [9]. Аналіз цього твору дає змогу простежити еволюцію паломницької літератури від Середньовіччя до постмодерну [14].

Однак найдосконаліші переклади фахівців з церковнослов'янської, давньоукраїнської, тим паче латини, не в змозі відтворити внутрішній світ слова, що притаманний кожному народові. Тому такою цінною є автентична українськомовна мандрівна література, яка дає змогу створити правдиві вербальні геообрази описуваних країн і народів.

У цьому контексті цікавою є творчість Софії Яблонської (1907–1971) – української мандрівниці, письменниці, журналістки, фотографині, кінооператорки, ім'я якої дедалі більше залучають в український культурницький і науковий дискурси [5, 6, 8, 10–12].

С. Яблонська – уродженка с. Германів (нині Тарасівка) Пустомитівського р-ну Львівської обл. У роки Першої світової війни потрапила до Росії, де навчалась у Таганрозі. Після повернення 1921 р. до рідного краю продовжувала освіту в учительській гімназії, драматичній студії, закінчила торговельну школу в Львові. У 1927 р. емігрувала до Парижа, щоб вивчати техніку знімання документального кіно, мистецтво фотографії. У ті часи Париж був загально визнаною мистецькою столицею Європи. Тут проживала і творила легендарна Дора Маар (1907–1997) – фотографиня, художниця, поетка, муза Пабло Пікасо. У Парижі С. Яблонська познайомилась із відомим дослідником Сходу, уродженцем Львова Степаном Левинським (1897–1946).

Творчість С. Яблонської необхідно розглядати на тлі тогочасної доби, що вирізнялась емансипацією жіноцтва, зокрема, і в Галичині (у 1917 р. було створено “Союз українок”, який з 1928 по 1939 рр. очолювала рідна сестра Михайла Рудницького Мілена Рудницька (1892–1976), технічним прогресом (удосконалення техніки кіно- і фотознімання), зміною колоніальної політики європейських держав, яка полягала в намаганні зберегти за допомогою лібералізації створені ними режими (надання дозволів на відвідування і вивчення залежних країн тощо).

Навколосвітні мандри С. Яблонської, організовані коштом французької кінокомпанії за організаційної підтримки фірми “Thomas Cook & Son”, почалися з Марокко й охопили Порт-Саїд, Джибуті, Цейлон до Французького Індокитаю. Вона відвідала Лаос, Камбоджу, провінцію Юньнань (Китай), Сіам, Малайські острови, Яву та Балі, о. Таїті, Австралію й Нову Зеландію, Північну Америку (США та Канаду). П'ятнадцять років прожила в Китаї, вивчаючи його давню культуру. У 1950 р. С. Яблонська повернулася до Європи, поселилася спочатку в Парижі, а після смерті чоловіка Жана Удена – на о. Нуармутьє поблизу атлантичного узбережжя Франції (рис. 1).

Рис. 1. Софія Яблонська з чоловіком Жаном Уденом
Fig. 1. Sofia Yablonska with her husband Jan Uden

С. Яблонська – авторка епічних творів “Чар Марока” (1932), “З країни рижу та опію” (1936), “Далекі обрії” (у двох частинах) (1939), “Книги про батька. З мого дитинства”, збірки нарисів і оповідань “Дві ваги – дві міри” (1972, посмертно). Описи мандрів містять фотографії, що ілюстрували побут і культуру екзотичних країн та народів.

Мандрівна проза С. Яблонської, яку друкували у Галичині в 30-х роках ХХ ст. у часописах “Жіноча доля”, “Нова хата”, “Ми і світ”, “Назустріч”, “Діло”, “Нові шляхи”, а після її смерті у Франції українською поеткою Мартою Калитовською (1916–1990) була перекладена й видана французькою мовою, на жаль, у ті часи не стала загальноукраїнським феноменом. Зі зрозумілих політичних причин цей жанр мандрівної літератури у просторово замкнену радянську добу не набув свого розвитку. Хоча високомистецькі зразки мандрівної прози є в творчій спадщині представників розстріляного Відродження – Майка Йогансена (1895–1937), Олеса Досвітнього (1891–1934)¹. Після здобуття Україною незалежності відбувається повернення до традицій мандрівної літератури (Ю. Андрухович, М. Кідрук та ін.)².

Сучасній популяризації імені мандрівниці сприяло видання 2015 р. у проєкті “Приватна колекція” видавництва “Піраміда” її подорожніх нарисів “Чар Марока. З країни рижу та опію. Далекі обрії” [19]. У рамках цього проєкту видано й нову книгу С. Яблонської “Листи з Парижа. Листи з Китаю” (2018) [18]. У цій книзі зібрано всі публікації – подорожні нариси, оповідання, новели, есеї, листи, інтерв’ю – у галицькій пресі 20–30-х років ХХ ст., а також рецензії та відгуки про її творчість. Вийшов також арт-бук “Теура Софія Яблонська” (2018) [16]. До фотоальбому, що надрукований українською та французькою мовами (окремі версії) за підтримки Українського культурного фонду, поміщено фотографії С. Яблонської з навколосвітньої подорожі. Теурою (червоною птахою) – називали Софію тубільці острова Бора-Бора у Французькій Полінезії, де вона однією з перших з’явилася з фото- та кінокамерою.

У подорожніх нарисах С. Яблонської з великою художньою силою й емоційністю відображено світ, що лежав поза межами західної цивілізації. За словами українського літературного критика, літературознавця, письменника Михайла Рудницького (1889–1975), для літературних творів С. Яблонської характерний “барвистий стиль, жива обсервація, життєрадісна усмішка. Головне стиль: він, і тільки він є виявом таланту. Все інше: чужі слова, граматичні помилки, правопис, можна завсіди перед друком виправити, поперекреслювати, повіризувати. Ока, яким автор глядить на світ, вставити в текст не можна” [6, с. 21]. М. Рудницький високо оцінив двотомник С. Яблонської “Далекі обрії”: “Її уява легка, жива, запальна, коли хоче, романтична, проте вона не затягнена мрякою. Серед неї ми відрізняємо здоровий розум, що здає собі справу з пропорції явищ,

¹ Йогансен М. Подорож людини під кепом (Єврейські колонії). [Харків]: ДВУ, 1929. 80 с.; Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобжанську Швейцарію. Харків: Пролетаріат, 1930. 244 с.; Йогансен М. Подорож у радянську Болгарію. Харків; Київ: Літ. і мистецтво, 1930. 72 с.; Йогансен М. Три подорожі: нариси. Харків; Київ: Літ. і мистецтво, 1933. 105 с.; Йогансен М. Подорож у Дагестан. Харків: Рух, 1933. 148 с.; Йогансен М. Кос-Чагил на Ембі: нариси. Київ; Харків: Держлітвидав, 1936. 152 с.; Досвітній О. Американці // Твори. Т. 2. Харків: Книгоспілка, 1930. 288 с.; Досвітній О. Гюлле. Алай // Твори. Т. 3. Харків: Книгоспілка, 1930. 300 с.; Досвітній О. Тюнгуй: новели з життя китайського народу. Харків: ДВУ, 1924. 142 с.

² Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Київ: Meridian Czernovitz, Майстер книг, 2011. 480 с.; Кідрук М. На Зеландію. Харків: КСД, 2014. 256 с.; Кідрук М. Мексиканські хроніки. Історія однієї мрії. Харків: КСД, 2016. 256 с.

значіння фактів і людей. Усе це віддзеркалене в її стилі – барвистім, прозорім, зовсім індивідуальнім, повнім темпераменту, але й міри” [6, с. 21].

На часі – геообразні дослідження літературної і мистецької спадщини С. Яблонської. Незважаючи на те, що в текстах її літературних творів нема класичного поняття *географія*, неологізмів початку ХХ ст. франкомовного походження *пейзаж*, *панорама* чи німецькомовного – *ландшафт*, зрештою, й слов'янізму *краєвид*, просторовість її мислення вражає: від бездонних небесних і океанічних просторів до конкретних місць. Це засвідчують авторські картосхеми маршрутів навколосвітньої подорожі (рис. 2) та подорожі Австралією й Океанією [19, с. 281–284] із зарисовками мешканців окремих регіонів (див. рис. 3).

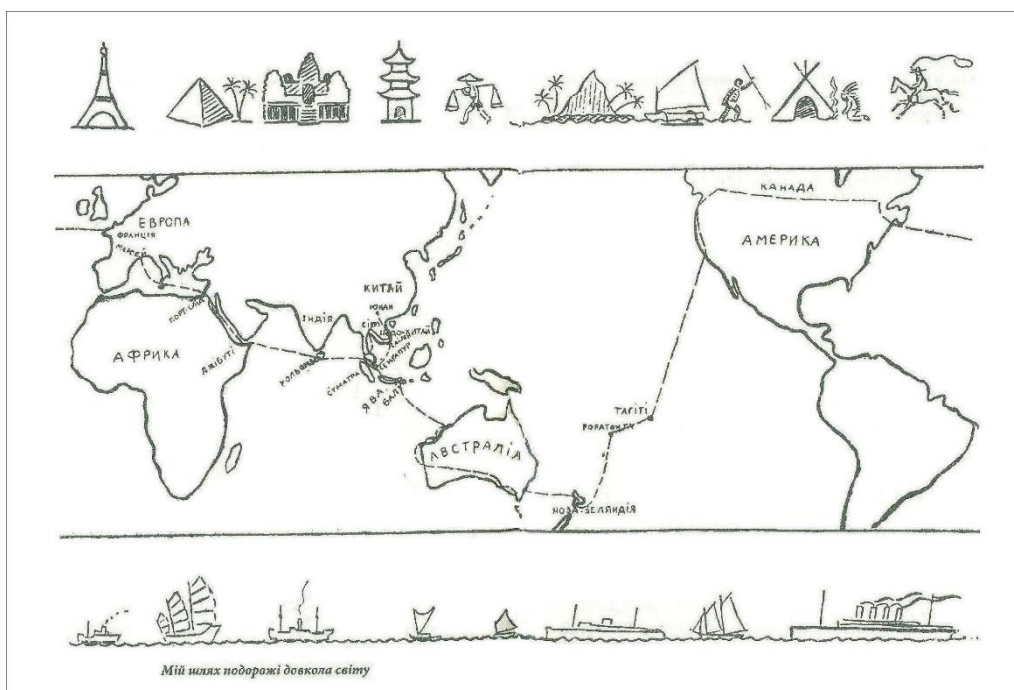

Рис. 2. Картосхема С. Яблонської з маршрутом навколосвітньої подорожі [19, с. 186–187]

Fig. 2. S. Yablonska's map "The route around the world travel" [19, p. 186–187]

“Любов” С. Яблонської до простору – “вічно ненаситного: чим більши його ковтати, тим більше його прагнеться”, “смакування” нею мандрівки як мистецтва виділяв український художник, мистецтвознавець, поет, перекладач Святослав Гординський (1906–1993) [18, с. 320–321].

Загалом автобіогеографію С. Яблонської може відображати антична мегаметафора *дому* (Ойкумени): глобальний світ для неї є рідний дім, у якому немає кордонів.

Поглиблений аналіз мандрівної прози С. Яблонської дав змогу виявити окремі генетичні типи сенсорних вербальних геообразів – *візуальні* (*геовізуали*); *авдіальні* (*геоавдіали*); *кінестетичні* (*геокінестети*), зокрема, *геодоричні* (на основі відчуття запаху) та *геотактильні* (на основі дотику). Їхнє органічне поєднання, неподільна цілісність – характерна ознака синкретичної (грец. *συνκρητισμός* – нерозчленований)

творчості мисткині. Синкретизм культурної творчості часто не дає змоги визначити, що для С. Яблонської первинне: слово, світлина чи кінокадр. Вона однаково яскрава в цих видах духовної культури. Вербальні тексти органічно доповнюють світлини, кінокадри (документальні фільми-репортажі першої української кінодокументалістки зберігаються в сімейному архіві онуки С. Яблонської Наталі Уден у Парижі). Запам'ятовується чорно-біла світлина пальми “райського” острова, що відкидає чітку віялоподібну тінь у світлі призахідного сонця, або світлина, яка поміщена на обкладинці видання 2015 р., із зображенням розрисованого обличчя маорі, на якому закодовано усі таємниці Всесвіту, народу, особи (своєрідний паспорт людини).

Рис. 3. Картохема С. Яблонської з маршрутом мандрівки Австралією та Океанією [19, с. 282–283]

Fig. 3. S. Yablonska's map "The itinerary of Australia and Oceania" [19, p. 282–283]

Оскільки значну частину інформації про довкілля людина отримує за допомогою зору (до 90 %), та творчості авторки домінують візуальні вербальні образи, які безпосередньо відтворюють розмір, форму, колір явищ довкілля, що, мовби у калейдоскопі, динамічно змінюються від місця до місця.

В уяві читача – розмаїття геовізуалів фотографічної чіткості та лаконічності: *шпильсті хребти Атласу з вершинами, вкритими білим снігом і помаранчевими деревами біля підніжжя; дюни і бархани вогняно-сонячної Сахари з горами м'якого жовтого піску, яким*

ніби грається вітер, на відміну від низької, твердої, одноманітної, безводної австралійської пустелі з навислим сірим небом; стрімкі скелясті “сто тисяч вершкових гір” Юньнаню з глибокими проваллями, гуркітливою рікою і каскадами водоспадів; канали, якими подається життєдайна вода для зрошування рисових полів, що нагадують артерії в людському тілі, які розносять від серця необхідну для організму кров; золотисті береги Боро-Боро зі смарагдово-дзеркальними водами, буйною зеленню, соковитими овочами, ясними небесами і золотим сонячним промінням; багата гама барв Балі з рожевими світанками; білозаквітчані запашині долини острова Раротонга; море острова Бора-Бора, яке зелене вранці, синяє увесь день, сріблясте в місячні ночі тощо.

Відеодовкілля С. Яблонської, згідно з напрацюваннями сучасної енвайронментальної психології (психології середовища), створює позитивний емоційний фон, оскільки воно постійне і стійке, виразне, часто різко контрастне (*гори – низів’я, морська гладінь – коралове дно, узбережжя островів*), світлої кольористики, має низьку інформаційну насиченість. Таке довілля не є агресивним і стресовим, не викликає соціальних патологій. Воно сприятливе для проживання людини.

Важливе значення для геообразотворення С. Яблонської має перцепція Сонця. Її мандри – ніби “погоня за Сонцем” (за назвою книжки французького мореплавця Алена Жербо³). “Поїзд рушив до сонця” – перше речення подорожнього нарису “Чар Марока” [19, с. 25]. Сонце постійно супроводжує мандрівницю. Воно *засипало золотими порохами повітря у Маракеші, почервоніло зі злості у Сахарі, спалює силу й енергію людей у Джибуті, погідне в Китаї, розтопилося від власної літньої гарячини й набуло вигляду сталеві кулі, що розриває непроглядне небо дощової зими в Ханой, виграє всіма барвами на островах Океанії*. Світ С. Яблонської – сонцесайний, прекрасний, створений для людей.

Описані С. Яблонською далекі обрії наповнені звуками і запахами, що доповнюють їхнє сприйняття і віддзеркалюють глибинну сутність явищ, яку неможливо схопити очима. Колір блідо-рожевих завітчанних садів, скрипіт фір, спів гаївок, запах свіжоспеченого хліба, дзиччання медоносних бджіл, легкий танок метеликів її дитинства художниця слова порівнює з барвистою мозаїкою, екзотикою нових місць і їхніх людей. Чар Марокко відтворюють змішані звуки *“арабської одноманітної, муринської верескливої музики, дзвіночків, барабанів, кастанет, співу й гаму розбавленої юрби”* [19, с. 28]; вітер *“навіває змішані запахи квітів, овочів, лою, баранини та меду”* у Маракеші [19, с. 29]; *нічні комахи свищать різними голосами, концертують у тропічних лісах по берегах Меконгу; пахоці Цейлону настільки сильні, що повітря стає ніби густе, а “тонісеньке тріпотливе листовиння бамбуку шелестить зі стогоном від дотику власних листків об листки”* [19, с. 202].

Геосенсорика С. Яблонської доповнена й смаковими відчуттями: *живильна сила соку помаранчів у спраглій Сахарі; жменька пісного рису для втамування голоду в Китаї; багатство тубільної та європейської кухні французьких місіонерів в Індокитаї, запашині страви з різноманітними прянощами для задоволення і відчуття повного щастя на*

³ Жербо Ален (1893–1941) – французький мореплавець, який уперше самостійно переплив Атлантику на паруснику, а також здійснив на ньому навколосвітню подорож (1923–1928). У 1932 р. шляхи А. Жербо і С. Яблонської перетнулися на о. Бора-Бора, одному з Підвітряних островів архіпелагу Острови Товариства у Французькій Полінезії. За заповітом, на о. Бора-Бора й поховано А. Жербо. Мореплавець у книгах і репортажах був палким прихильником народів Океанії та їхньої культури, критикував політику європейських колонізаторів.

островах Океанії тощо. Барвистий, сонцесяйний, безжурний світ остров'ян Тихого океану описано з позиції природоцентризму, згідно з яким природа є домом людини.

Перцепція С. Яблонською довкілля відбувалась у контексті панівної на той час мистецької парадигми естетизму. Маючи класичну освіту, вона розуміла значення аристотелівських естетичних категорій – краса, гармонія, пропорційність, єдність у різноманітті. Однак для неї характерне не лише дистанційне (у прямому й опосередкованому сенсі) відчуття краси. Воно зумовлене всім попереднім мистецьким досвідом мандрівниці.

Авторка оспівує культ краси – краси природи і людини в їхній гармонії. Краса в неї – не абстрактне поняття, що позначає здатність речей, місць надавати відчуття приємності чи задоволення. Воно є невід'ємною складовою світу людини. *“Окрім пахоців, боги дуже вражливі на гармонію яскравих барв, яку творять різнокольорові квіти та святошні одяги вірних. Хоч здається, що над усе вони воліють меланхолійні звуки музики та співу, якими увесь люд віддає їм честь”*, – так С. Яблонська описує традиційне релігійне свято на острові “богинь” Балі [19, с. 304]. Водночас авторка зазначає про мудру врівноваженість, гармонію абсолютної краси та розумної затребуваності мешканців Сходу (уміння китайців зберігати вологу і зрощувати рисові поля, використовувати органічні відходи; досконалі способи обробки деревини на островах Океанії тощо).

С. Яблонська захоплена природною красою людського тіла примітивних цивілізацій. Це відмінне від сучасного нарцисичного культу, коли тіло стало об'єктом, що потребує відповідних інвестицій, товаром, що ніби відчужує людину саму від себе. За С. Яблонською, людина красива у своїй природності, що полягає в єдності тіла й духовного світу. Наприклад, авторка так описує арабських жінок: *“люблю її гарне обличчя, бронзову та блискучу барву шкіри, сумні очі та її матовий голос”* [19, с. 30], *“ніжна вона й пахуча, мов квітка, а ясна, як перше сонячне проміння”* [20, с. 49]. Абориген із о. Бора-Бора *“гарний, як сам диявол”* [19, с. 349]. Це не псевдокраса, копії чи симулякри. Це світ природної краси. Почуттєвість, естетизм описів не заперечував, однак, етичних і соціальних цінностей, які пропагувала мандрівниця у своїй творчості.

Категорія краси, що актуальна в естетиці, соціології, соціальній психології та культурі, стає важливою й для географічної науки, оскільки в умовах зростання антропогенного впливу відбувається пейоризація (лат. *pejor* – гірший) природного довкілля, актуалізуються питання дослідження естетичних ресурсів, естетики ландшафту.

Літературні тексти С. Яблонської ніби спроектовані також на вічну проблему щастя як головної умови людського життя. Ця проблема особливо загострюється в часи світових криз. Так було в 30-х роках ХХ ст., коли мандрувала С. Яблонська, це важливо й тепер (“Щастя зараз” – девіз ХІХ форуму Ялтинської європейської стратегії, вересень 2019 р.). Від античності й до сьогодення мислителі трактували й трактують феномен щастя по-різному: у концепціях гедонізму (грец. *ήδονή* – задоволення), евдемонізму (грец. *ευδαιμονία* – щастя, блаженство), конкордизму (лат. *concordia* – погодження); розроблені міжнародний індекс щастя (англ. *Happy Planet Index*), всесвітній індекс щастя (англ. *World Happiness Report*), відповідно проранговані країни світу; існують національні рецепти щастя, методика планування щасливого життя, моделі валового національного щастя, створені міністерства щастя; 20 березня святкують Міжнародний день щастя.

За С. Яблонською, щастя людини – у її “природності”, у житті за законами природи (природно-етична концепція щастя). Маорієць із Нової Зеландії словами авторки промовляє: *“За все ваше (європейців. – М. В.) теперішнє знання, ми колись більше знали, ми мали знання щастя та рівності. Зате тепер?.. Чого ви нас навчили? Необхідності*

брехати, бажання золота чи грошей?” [19, с. 326]. Письменниця, описуючи язичницьку картину світу, філософськи осмислює людину, розглядаючи її в цілісності, єдності з природою, у гармонії з нею. Можливо, на формування таких поглядів вплинуло спілкування з українським політичним і громадським діячем, письменником та художником Володимиром Винниченком (1880–1950), який розробив соціально-етичну концепцію конкордизму, спрямовану на відновлення рівноваги внутрішнього світу людини, гармонію між людиною і суспільством та між людиною і природою [2].

Згідно з природно-етичною концепцією щастя С. Яблонської, раєм на землі є острови Океанії (“райські” острови), бо *“щастя людей тут складається з самих дрібничок, яких їм ніхто не може відібрати. А біднішими їм трудно бути, бо всі свої потреби вони пристосували до природних багатств острова”* [19, с. 349]. *“Це острів безсмертності, бо острів вічного щастя, яке тубільці без заповіту передають собі з покоління в покоління”* [19, с. 18–339]. Сучасні дослідження з використанням міжнародного індексу щастя, який враховує суб’єктивну задоволеність життя людьми, очікувану тривалість життя та “екологічний слід” (економічні показники не враховані), підтверджують цю думку (у 2016 р. “найщасливішою” була Коста-Рика).

Ми, підтримуючи природну концепцію сутності людського щастя, розуміємо її обмеженість, навіть утопічність, що зумовлена складністю самої людини (космічні, біологічні, психічні, соціальні, культурні, цивілізаційні виміри). Однак твердження німецького географа К. Ріттера (1779–1859), якого підсвідомо дотримувалася й С. Яблонська, про те, що пізнання природи є засобом удосконалення людини, модерні філософські концепції не в змозі заперечити.

Використовуваний авторкою смисловий ланцюг абстрактних понять *людина, дім, природа, цінності* й зрештою *щастя* доречний у разі створення геообразів будь-яких територій у всі часи. Змістова й аксіологічна нечіткість поняття щастя, геопросторові відмінності в його трактуванні потребують подальшої художньої і наукової рефлексії. Такі можливості надає комплементарний підхід, який враховує як об’єктивні даності території, так і психокультурні традиції народу.

Якщо природу можна відтворити чуттєво на основі набутого людиною попереднього досвіду, то для створення культурницьких образів необхідні знання, отримані освітою і самоосвітою (для С. Яблонської самоосвіта дуже важлива, оскільки, зокрема, вона не вивчала українську мову в жодному закладі освіти).

Тексти мандрівної літератури С. Яблонської загалом природоцентристського спрямування вражають також глибиною і точністю схоплення особливостей міст – важливого компонента соціального довкілля людини.

Екзотику східних міст посилює порівняння з європейськими Парижем і Марселем. Париж – це *“безкрая маса електричних, кольорових, танцюючих ламп. Донебесні поверхи, блискотливі, оббиті срібною бляхою магазини, золотою тканиною вистелені, футрами, пір’ями, шовками, оксамитами заставлені вистави, дансинги, ланцюги спинених та проїжджаючих авт, переповнені тераси каварень, покриті штучними самоцвітами та пір’ям одяги жінок...”*, місто, яке справляє враження *“засипаного блискучими, золотими монетами”* [19, с. 41]. Метафорою Парижа можуть слугувати *“люї”* – золоті двадцятифранкові монети. Марсель авторка описує як *“повний руху, авт, трамваїв та свободи”* [19, с. 25]. Марокканський Маракеш *“залив цілу підгірську долину”*, з плоскими покрівлями будинків та стіною Атлаських гір [19, с. 29]. Порт-Саїд – *“надзвичайно живий, повний галасу і життя”*, *“йому бракує віку, традиції, єдності”*, *“молода*

інтернаціональна крамниця Сходу” [19, с. 198]. Джибуті – “місто пустелі, місто вічної гарячіни та піску”, “позбавлене краси” [19, с. 200]. Ханой – “європейсько-колоніальне місто, де чар і краса тропіків уступає перед мурованими домами, поверхами, тротуарами, автами, перед нашою європейською цивілізацією” [19, с. 217]. Сідней – “величезний, з його хмародерами, найбільшими мостами та іншими чудесами” [19, с. 308]. Окленд – “англійське місто, подібне до інших міст Англії або Австралії” [19, с. 310]. Для формування вербальних урбообразів С. Яблонська використовує порівняльний та причинно-наслідковий методи, що забезпечує, попри їхню високу мистецьку цінність, вірогідність відображення.

З великим розумінням, у науковому стилі авторка описує китайців, повсякденність і ментальність яких зумовлена “надмірним залюдненням краю, невдячною твердою землею, надто частими повенями та посухами, постійними нападами, війнами, грабежами, невільництвом жіноцтва...” [19, с. 97]. Вона зазначає, що “сила китайців не лежить тільки в їх витривалості, а також в їх пошані до землі та у дбайливості до її потреб. Вони годують її, мовби це була жива істота. Ні, вони плачуть її ще краще, ніж живу істоту, обаяють за неї більше, ніж за себе самих, бо земля – це саме життя, тоді, як жива істота – це тільки коротка хвилина життя” [19, с. 121]. “Болить мене нужда арабів, їх зламани гордоці, їх упадок і неміч” [19, с. 30]. С. Яблонська захоплена колишньою величчю кхмерського народу, символом якої є святиня Ангкор. З боєм описує деградованих аборигенів Австралії, винищених англійськими колонізаторами. Людина гуманістичних поглядів, письменниця шкодує про загублений природний світ Нової Зеландії, багаті ліси якої замінили поля і пасовища, отари овець і табуни корів, а корінні мешканці – маорі – втратили мову, забули свої культурні коди.

Рациональність геопросторових образів С. Яблонської, антропоцентричні візії передусім виявилися в описі Китаю, зокрема, особливостей китайської культури в умовах “білої” експансії. За С. Гординським, це призводило до “цивілізаційної” підміни. Авторка, наприклад, описує використання західних технологій без урахування західного прагматизму під час будівництва залізниці з численними та непотрібними тунелями; трансформатор, що іржавіє на дощі; придбані, але невикористовувані автомобілі. Якщо матеріально-технічні маркери образів китайської культури мають історично-мінливий характер, то соціально-психологічні, культурні є тривкими. Для їхнього позначення письменниця використовує такі поняття, як працьовитість, терпіння, байдужість до смерті, прив’язаність до землі, підпорядкування владі (“найвища влада – це влада сильнішого, отже, влада озброєних” [19, с. 153]). Це стало запорукою подальших успіхів китайської нації.

“Громадянка” світу з паспортом II Речі Посполитої С. Яблонська не забувала своїх рідних коренів. Не вдалися спроби її денационалізації окупаційною польською спільнотою в Галичині. Обізнана з життям поневоленого українського народу, зазнавши незгод під час вимушеної еміграції до Росії в роки Великої війни, вона з таким розумінням і теплою описує тубільців. “Якби тільки поневолені народи могли віками терпеливості здобути собі силу вулканів!..”, – так коментує письменниця легенду малайців про вибух вулкана Кракатау на о. Ява, який символізує їхнє національне відродження в майбутньому [19, с. 288].

Серед імен, якими називали С. Яблонську аборигени, було й “дорога міс Україна”. Збереглися її світлини в українському національному одязі (див. рис. 4), вона вбачала подібність між традиціями вишивання в Україні і на Сході, дотримувалася українського побуту в далекому Китаї (українська кухня з борщем; город, обсаджений соняшниками і

мальвами), українськими іменами називала чоловіка і дітей. У подорожах Китаєм найбільшою мрією був *“наш довгий драбинястий віз на чотирьох колесах, з двома вигідними сідалами”*, а також *“широка наша дорога”* [19, с. 107]. Осмислений духовний зв'язок з Батькіщиною особливо виявляється в *“Книзі про батька. З мого дитинства”*, написаній уже в зрілому віці [17]. Українські паралелі простежуються і в описах далеких країв. Для уродженки помірних підкарпатських широт екзотичний світ Сходу тому й такий колоритний та яскравий.

Рис. 4. Софія Яблонська
у національному одязі

Fig. 4. Sofia Yablonska in folk costume

Водночас у творчій особистості С. Яблонської органічно поєднувалася українська і європейська висококультурна ментальність. Вона не поділяла колоніальних ідей, політики расової, національної, соціальної дискримінації народів, поважала право кожної спільноти сповідувати власні цінності та культу, отримувала велике задоволення, коли вдавалося відчутти і відтворити автентичну культуру. У такий спосіб її творча діяльність збагачувала європейську культурну ідентичність ідеями відкритості, толерантності.

Ім'я С. Яблонської посідає гідне місце серед творців гуманістичної філософії мандрів, засадничими ідеями якої є людяність, пізнання глибинної сутності явищ, справжності, витоків первісної культури, що зазнавали негативних західних цивілізаційних впливів, глобалізації. Старий китаєць пояснював С. Яблонській: *“Передусім ми різнимося віком, потім барвою шкіри, а врешті – душею. Може, з причини вашої молодости, вам, більше її брак, так само як досвіду і культури”* [19, с. 163]. У контексті гуманістичної філософії вона робить висновок

про те, що відмова від власних традицій і неприйняття цінностей колонізаторів – причина ментальної кризи поневолених народів.

Отже, мандрівна проза С. Яблонської, виконана в художньо-науково-популярному жанрі (*belles non-fiction*), для якого важливий відбір, систематизація, компонування, белетристичне опрацювання зібраного матеріалу, має не тільки пізнавальне історико-географічне значення, а й є безцінним джерелом вербальних країнознавчих образів.

Вербальні історико-географічні образи країн і народів можна розглядати як окремі ланки еволюційно закономірного смислового ланцюга понять на позначення відображуваного Світу. Їх важливо враховувати для сучасної туристичної промоції регіонів з багатими естетичними ресурсами. Художність створених вербальних образів дає змогу позбуватися стереотипів у сприйнятті природного і соціального довкілля.

Суб'єктивізм описів за допомогою геовізуальних, геоавдіальних та геокінестетичних образів не применшує їхньої наукової цінності, оскільки сенсорика сприйняття доповнена логічним осмисленням довкілля (об'єктивних описів узагалі не існує). Для досягнення цієї мети авторка використовує причинно-наслідковий, порівняльний аналізи. Навколишній світ С. Яблонська не тільки сприймає, а й розуміє та пояснює у формі вербальних образів.

Створені нею сенсорні вербальні образи реалістичні, вирізняються повнотою, різноманітністю, схопленням сутнісних ознак відображуваних явищ.

Ознаками художнього стилю С. Яблонської є синкретичність творчого осмислення дійсності, яскраво виражений природоцентризм, а також органічне поєднання природо- та антропоцентристських візій в описі китайської культури.

Пропаговану, однак не зrealізовану, письменницею природно-етичну модель людського щастя можна використовувати для розкриття багатовимірної сутності людини, зокрема особливостей її енвайронментальної поведінки. Це особливо актуально в умовах сучасної інформаційно-технологічної революції та необхідності розвитку екологічно відповідальної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус П. Тяжіння Святої Землі: Українська паломницька проза. Київ: Академвидав, 2013. 208 с.
2. Винниченко В. Конкордизм. Система будовання щастя. Київ: Укр. письменник, 2011. 342 с.
3. Григорович-Барський В. Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік. [пер. з давньоукр., післям. та прим. П. Білоуса; передм. О. Субтельного; за ред. М. Москаленка]. Київ: Основи, 2000. 768 с.
4. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV століть. Кн. 1: Література раннього середньовіччя (до 988 року); Література високого середньовіччя (988–1240). [за ред. В. Яременка; упоряд. В. Яременко, О. Сліпущко]. Київ: Аконт, 2002. 800 с.
5. Калитовська М. Софія Яблонська: подорожник і людина // Сучасність. 1971. № 5. С. 51–59.
6. Клиновий Ю. Софія Яблонська // Сучасність. Мюнхен, 1977. Ч. 6 (198). С. 20–27.
7. Мандри Василя Григоровича-Барського на Святу Гору Афон. [пер. з давньоукр. П. Білоуса]. Київ: АДЕФ-Україна, 2018. 376 с.
8. Мороз В. Їй належав увесь світ: Далекі обрії Софії Яблонської [Електронний ресурс] // Український тиждень. 2017. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/History/191825>.
9. Панкевич Б. Подорож на Афон: подорожні нотатки та роздуми паломника. Харків: Фоліо, 2013. 156 с.
10. Передерій В. Світ Софії Яблонської // Дзвін. 1998. № 8/9. С. 98–105.
11. Погребенник Ф. Софія Яблонська. “Чар Мароко” та інші перлини // Всесвіт. 1990. № 3. С. 151.
12. Поліщук Я. Далекі обрії Софії Яблонської // Всесвіт. 2006. № 11–12. С. 187–192.
13. Розінкевич Н. В. Розрізнення понять мандрівна література та мандрівна проза. [Електронний ресурс] // III Всеукраїнська заочна науково-практична конференція “Національний науковий простір: перспективи, інновації, технології”. 2017. Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/21336>
14. Розінкевич Н. Сучасна українська прочанська проза (на прикладі твору “Подорож на Афон: подорожні нотатки та роздуми паломника” Богдана Панкевича) // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. 2017. № 11–12. С. 105–111.

15. Рубрук де В. Подорож у східні краї. Львів: Априорі, 2018. 240 с.
16. Теура Софія Яблонська: альбом [передм.: О. Забужко, біогр.: В. Гоменюк, А. Беницький]. Київ: Майстер Книг, 2018. 232 с.
17. Яблонська С. Книга про батька. З мого дитинства. Київ: Богуславкнига, 2015. 272 с. Яблонська С. Листи з Парижа. Листи з Китаю. Львів: Піраміда, 2015. 368 с.
19. Яблонська С. Чар Марока. З країни рижу та опію. Далекі обрії. Львів: Піраміда, 2015. 372 с.
20. Gerbault A. In Quest of the Sun: the journal of the "Firecrest". London: Hodder and Stoughton, 1930.

REFERENCES

1. Bilous, P. (2013). *The appeal of the Holy Land: Ukrainian pilgrimage prose*. Kyiv: Academic Publishers, 208 pp. (in Ukrainian).
2. Vynnychenko, V. (2011). *Concordism. The system of happiness building*. Kyiv: Ukr. writer, 342 pp. (in Ukrainian).
3. Hryhorovych-Barsky, V. (2000). *Travels throw the Holy Sites of the East from 1723 till 1747*. P. Bilous (Transl.), M. Moskalenko (Ed.). Kyiv: Fundamentals, 768 pp. (in Ukrainian).
4. Yaremenko, V. (Ed.), Yaremenko, V., & Slipushko, O. (Compil.) (2002). *The Golden Word: a textbook of Ukrainian-Russian literature of the Middle Ages of the 9th and 15th centuries*. Book 1: Early Middle Ages Literature (up to 988); Literature of the High Middle Ages (988–1240). Kyiv: Aconite, 800 pp. (in Ukrainian).
5. Kalytovska, M. (1971). Sofia Yablonska: traveler and individual. *Modernity*, 5, 51–59 (in Ukrainian).
6. Klynovy, Y. (1977). Sofia Yablonska. *Modernity*, 6(198), 20–27 (in Ukrainian).
7. Bilous, P. (Transl.) (2018). *Travels of Vasyl Hryhorovych-Barsky to the Holy Mount Athos*. Kyiv: ADEF-Ukraine, 376 pp. (in Ukrainian).
8. Moroz, V. (May 9, 2017). The whole world belonged to her: The far horizons of Sofia Yablonska. *Ukrainian Week*. URL: <https://tyzhden.ua/History/191825>.
9. Pankevych, B. (2013). *Journey to Mount Athos: Pilgrim's Travel Notes and Reflections*. Kharkiv: Folio, 156 pp. (in Ukrainian).
10. Perederiy, V. (1998). The world of Sophia Jablonska. *Dzvyn*, 8/9, 98–105 (in Ukrainian).
11. Pohrebennyk, F. (1990). Sofia Yablonska. "Charm of Morocco" and other pearls. *Vsesvit*, 3, 151 (in Ukrainian).
12. Polishchuk, Y. (2006). The far horizons of Sofia Yablonska. *Vsesvit*, 11–12, 187–192 (in Ukrainian).
13. Rozinkevych, N. (2017). Distinguishing between concepts of travelling literature and travelling prose. Proceedings from *III Vseukrainska zaochna naukovo-praktychna konferentsiia "Natsionalnyi naukovyi prostir: perspektyvy, innovatsii, tekhnolohii"*. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/21336> (in Ukrainian).
14. Rozinkevych, N. (2017). Contemporary Ukrainian pilgrimage prose (on the example of the work "A journey to Athos: travel notes and reflections of a pilgrim" by Bohdan Pankevych). *Scientific visnyk of Lesya Ukrainka Eastern European national university. Philological Sciences. Literary Studies*, 11–12, 105–111 (in Ukrainian).
15. Rubruk, de V. (2018). *Travel to the Eastern territories*. Lviv: Apriori, 240 pp. (in Ukrainian).

16. Zabuzhko, O. (preface), Homenyuk, V., & Benytskiy, A. (biography) (2018). *Teura Sofia Yablonska: album*. Kyiv: Master of Books, 232 pp. (in Ukrainian).
17. Yablonska, S. (2015). *The book about the father. From my childhood*. Kyiv: Bohuslavknyha, 272 pp. (in Ukrainian).
18. Yablonska, S. (2015). *Letters from Paris. Letters from China*. Lviv: Pyramida, 368 pp. (in Ukrainian).
19. Yablonska, S. (2015). *Charm of Morocco. From the country of rice and opium. Far horizons*. Lviv: Pyramida, 372 pp. (in Ukrainian).
20. Gerbault, A. (1930). *In Quest of the Sun: the journal of the "Firecrest"*. London: Hodder and Stoughton.

*Стаття: надійшла до редакції 25.09.2019
доопрацьована 31.10.2019
прийнята до друку 12.11.2019*

GEOGRAPHICAL IMAGERY WORLD OF SOFIA YABLONSKA'S TRAVELLING LITERATURE: MODERN VISION

Myroslava Vlakh

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79007 Lviv, Ukraine,
e-mail: mVlakh@ukr.net*

The article analyzes the importance of the travel literature in the genre of belles non-fiction for shaping the geographical images of countries and nations. In this aspect, the travel prose of the Ukrainian writer, cinematographer, and photographer Sofia Yablonska (1907–1971) was used.

Genetic types of sensory verbal geographical images, in particular visual, audio, kinaesthetic (based on smell (odoriferous) and touch (tactile)) are distinguished using the travel novels "Charm of Morocco" (1932), "From the country of rice and opium" (1936), and "Far horizons" (1939) as an example. The artistic syncretism of geographical representation of S. Yablonska is noted (verbal images are harmoniously supplemented with photo and film frames, drawings).

The wide spaciousness of the author's thinking, which extends from specific places to oceanic and celestial infinities, is revealed. The content of S. Yablonska's travel literature, which is essentially the author's autobiogeography, is demonstrated by the mega-metaphor of home – the global world is like a native home for her.

The natural and anthropocentric parallels of S. Yablonska's literary texts employed to create geographical images are identified; the author's accentuation on chronicling the sensations related to the natural features of the lands depicted (depiction of the sun, sea expanses and coasts, mountainous regions of China and volcanoes of Malaysia, etc.) is emphasized. The realism of verbal geographical images is highlighted. They are placed in specific geographical coordinates and characterized by completeness, diversity, grasp of the essential features of the phenomena depicted. The talent of the author's thinking capable to see the general in each individual case is shown.

The combination of descriptive and rational approaches (comparative as well as cause-and-effect methods) for creating cultural images of cities and people is noted. Author's attention to the negative consequences of the European colonization on the autochthonous culture, the mentality of the enslaved peoples, and the promotion of their liberation in the future is emphasized.

The conclusion is drawn about a harmonious blend of the Ukrainian and high-culture European civilization, in the personality of S. Yablonska who enriched the European culture with the ideas of openness and tolerance.

The geographical images of exotic countries created by the writer are analyzed in the context of modern humanistic philosophy of travel, the concept of aestheticism, the natural and ethical concept of happiness, and the concept of environmental behaviorism.

Key words: travelling literature, geographical image, geographical visual, geographical audial, geographical kinestet.